

Анотація

Ходанич Ю. М. Право та закон у праці Х. Баумейстера «Elementa Philosophiae», перекладеної П. Лодієм. – Стаття.

Стаття присвячена висвітленню питання щодо сутності та природи права та закону, видів законів у праці Х. Баумейстера «Elementa Philosophiae», перекладеної П. Лодієм.

Ключові слова: право, закон, природний закон, обов'язок, свобода

Аннотация

Ходанич Ю. М. Право и закон согласно труда Х. Баумейстера «Elementa Philosophiae», переведенному П. Лодием. – Статья.

Статья посвящена освещению вопроса о сущности и природе права и закона, видов законов согласно труда Х. Баумейстера «Elementa Philosophiae», переведенному П. Лодием.

Ключевые слова: право, закон, природный закон, обязанность, свобода

Summary

Khodanych Y. M. Right and law in scientific work of H. Baumeyster «Elementa Philosophiae», translated by P. Lodyi. – Article.

This article highlights to the issue of the nature of right and law, types of laws in scientific work of H. Baumeyster «Elementa Philosophiae», translated by P. Lodyi.

Key words: right, law, natural law, obligation, freedom.

УДК 340.141(44)(091)

М. М. Бедрій

ФРАНЦУЗЬКЕ ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО: ДЕЯКІ ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Як відомо, правову систему України більшість науковців відносять до континентального (романо-германського) типу правових систем, одним із класичних представників якого є Франція. Із цією державою Україну неодноразово порівнювали з огляду на близькість розмірів їх територій та подібність форм правління. Відтак існує значна доцільність пізнавати історію правового розвитку Франції, яка здатна відкрити шлях до розуміння витоків європейського права та зблизити (як духовно, так і практично) Україну з Європейським Союзом. Первинним джерелом права французького народу був правовий звичай, дослідженість якого в українській науці ще не є достатньою. Тому варто зосередити наукову увагу на становленні, розвитку та багатогранності французького звичаєвого права, а представлена стаття має на меті започаткувати цей довготривалий процес.

На етнічній території Франції люди проживали з найдавніших часів. З VI ст. до н. е. її основним населенням були Галли (кельтськомовний народ), завойовані в 59–51 рр. до н. е. римськими легіонами Юлія Цезаря. Тому стародавньою назвою Франції була Галлія. У I ст. н. е. на цих землях було запроваджене християнство. Від 330 р. галлія зазнавала регулярних нападів готів, франків, бургундів, а в V ст. вийшла зі складу Римської держави. У 465 р. вона ввійшла до складу держави франків, очолюваної королем Хлодвігом. За Верденським договором 843 р. більшість французьких земель відійшли внуку Карла Великого Карлу Лисому. У X ст. Франція стала офіційною назвою цієї держави з монархічною формою правління та становим устроєм суспільства [1, с. 552].

У суспільстві середньовічної Франції правові звичаї було прийнято називати «кутюмами», тобто усталеними правилами поведінки загального характеру. Первинно кутюми мали усну форму та передавалися з покоління в покоління. На початкових етапах розвитку французької держави кутюми мали, насамперед, регіональний характер і поширювалися на певну обмежену територію. Це пояснювалося розрізненістю частин цієї держави, що пройшли доволі різні історичні шляхи та мали різну ментальність. Після падіння династії Каролінгів закони королів різко втрачали свій авторитет, внаслідок чого розширювалася чинність звичаєвого права, яке регулярно поповнювалося судовою практикою. Попри свою суперечливість у XV ст. кутюми стали основним джерелом права Франції. Згодом органи держави дійшли до висновку про необхідність письмової фіксації правових звичаїв, внаслідок чого почали формуватися збірники кутюмів провінцій, міст і навіть сіл [2, с. 138–140].

Професор Казанського університету Н. Осокін у XIX ст. стверджував, що за правління французького короля Карла VII (1402–1461 рр.) відбулася повна кодифікація місцевих судових звичаїв. Натомість професор Київського університету І. Лучицький не погодився з ним, довівши, що Карл VII лише мав намір провести систематизацію кутюмів, але повний звід кутюмів за його правління не тільки не був завершений, а й розпочатий [3, с. 15]. У розробці повного зводу кутюмів взяли участь практикуючі юристи, балії (місцеві судді) та представники усіх трьох станів. Кінцевий варіант цієї систематизації повинен був затвердити парламент, однак наприкінці XV ст. стало зрозумілим, що провести повну кодифікацію французького звичаєвого права не тільки недоречно, але й неможливо. У 1497 р. було ухвалено рішення про створення окремих кодифікаційних комісій для кожної провінції. За результатом їх роботи формувалися збірники звичаєвого права, які підлягали реєстрації в парламенті. Цей складний процес тривав до кінця XVI ст. [4, с. 124–125].

На місцевому рівні питання про чинність певної звичаєво-правової норми місцевим суддям доводилося часто з'ясовувати шляхом опитування населення. Кутюм вважався таким, що діє на певній території у випадку, якщо всі особи, які прибули в суд, визнали його існування протягом останніх 40 років. Коли ж хоча б одна особа протягом відповідного опитування обґрунтовано пояснила, що кутюм не мав чинності, його дія судом не визнавалася. Найбільш відомими результатами кодифікації звичаєвого права стали збірники кутюмів Бовезі, Орверні, Мена, Парижа, Бургундії, Бретані, Шампані, Нормандії, Орлеана тощо [2, с. 140–141].

Наприклад, кутюми Бовезі, укладені близько 1282 р., були збірником місцевих правових звичаїв, які діяли в графстві Бове, розташованому на північному сході Франції. Їх основним укладачем став суддя та сенешал Ф. де Бомануар. Особливістю кутюмів Бовезі було те, що до їх складу ввійшли не тільки регіональні правові звичаї графства, але й правові норми, спільні для усіх кутюмів Франції. Відтак цей правовий збірник мав велике значення для правового розвитку усієї французької держави. Їх укладач Ф. де Бомануар помістив у них також власні думки щодо правових питань, прокоментував деякі положення римського та канонічного права, що дозволяє говорити про наявність у кутюмах Бовезі також елементів правової доктрини. Кутюми Бовезі мали чимало списків та використовувалися

як правове джерело в судовій практиці всієї Франції, а в 1690 р. були надруковані [5, с. 223–224].

Після революційних подій 1789 р. французьке звичаєве право зазнало змін під впливом нових суспільних умов, адже втрачали актуальність його норми, що забезпечували стабільність феодального суспільства. Водночас формувалися нові правові звичаї, необхідні правовому регулюванню капіталістичних відносин. Звісно, у період Нового часу звичаєве право Франції було істотно обмежене в обсягах правового регулювання. Ці тенденції посилювалися під час правління Наполеона Бонапарта, який провів масштабну кодифікацію французького права. Проте навіть у тогочасних кодексах містилися посилання на норми звичаєвого права, внаслідок чого вони санкціоновані в оновленому суспільстві Франції. Так, ст. 590 Цивільного кодексу Франції 1804 р., встановлюючи порядок сервітутного використання громадських лісів, зобов'язувала користувачів вирубувати дерева тільки в тих ділянках лісу, які були призначені для цього місцевими звичаями [6, с. 372].

Отже, можемо говорити про те, що значення правового звичаю в правовій системі Франції змінювалося на різних етапах її історії. Первинно правовий звичай був авторитетним і єдиним реально діючим джерелом права, однак переважали саме партикулярні (місцеві) звичаї, а не загальнодержавні. Правові звичаї, коли їх почали записувати, стали більш формалізованими, відомими, а відтак каще застосовувалися в судовій практиці та сформували загальнодержавні стандарти звичаєвого права. Хоча королівське законодавство зменшило сферу юридичного регулювання правових звичаїв, істотне обмеження правотворчості представницьких органів у період абсолютизму дозволило звичаєвому праву зберігати вагомий позиції у Франції. Революційні події наприкінці XVIII ст., наполеонівська кодифікація та кардинальна зміна суспільного устрою в XIX ст. негативно позначилися на чинності звичаєвого права, за яким було залишено статус другорядного джерела права, передусім у приватноправовій сфері. Для більш повного розуміння історії звичаєвого права Франції доцільно зупинити свою увагу на окремих відомих правових звичаях, котрі мали всенародне визнання в різні періоди, до яких можна віднести регентство, омаж, ренту, бастард, майорат, формар'яз і дуель.

Регентство. Назва цього правового звичаю походить від латинського слова «regens». Його суть полягала в тому, що в разі, коли король Франції помирає, а його спадкоємець був неповнолітнім, функції глави держави від його імені виконував регент. Як правило, регентом ставала мати чи інший наблизчий родич неповнолітнього короля. Першим регентом в історії Франції стала донька київського князя Ярослава Мудрого Анна під час правління її малолітнього сина Філіпа I (1052–1108 рр.). Бланка Кастильська виконувала функції регента до повноліття Людовика IX (1214–1270 рр.), Катерина Медічі – до повноліття Карла IX (1550–1574 рр.), а Марія Медічі – до повноліття Людовика XIII (1601–1643 рр.). Під час неповноліття короля Людовика XIV (1643–1715 рр.) Францією на правах регента правила його матір Анна Австрійська з підтримкою кардинала Дж. Мазаріні. Після смерті Людовика XIV правонаступником трону став його правнук Людовик XV (1710–1774 рр.), до повноліття якого регентом Франції був племінник покійного короля герцог Орлеанський Філіп. У 1848 р. відбулася невда-

ла спроба проголосити регентом Франції герцогиню Орлеанську до повноліття її сина графа Паризького [7, с. 453]. Отже, звичаєво-правовий інститут регентства дозволяв зберегти стабільність королівської влади у Франції навіть у той час, коли один король помер, а інший – був занадто молодим для виконання функцій монарха.

Омаж виражався в символічному акті, внаслідок якого один сеньйор ставав в асалом (підпорядковувався) іншого сеньйора. Під час омажу васал складав своєму сюзеренові присягу на вірність (присягу любові), за що зазвичай отримував ф'єф – земельний наділ (як правило, село чи кілька сіл) разом із феодално залежними селянами, правом збору податків і суду щодо них. Вважалося, що внаслідок омажу між сюзереном і васалом встановлювався духовно-містичний зв'язок влади та підпорядкованості. У середньовічній Франції існували такі два види омажу: звичайний і тісний. Останній відрізнявся від звичайного тим, що в ньому був додатковий етап – васал ставав навколішки перед сюзереном без головного убору та зброї, присягаючи на вірність іменем Бога [8, с. 357].

Рента. Цей правовий звичай полягав у періодичних виплатах однієї особи (рентного боржника) іншій особі (рентному кредитору) протягом терміну, встановленого рентним договором (різновидом договору процентної позики). У Франції існувало два види договору ренти: безстроковий і пожиттєвий. Під час безстрокової ренти боржник мав право у будь-який час викупити ренту, тобто купити відповідне майно чи повернути позичену грошову суму. Водночас рентний договір міг передбачити заборону викупу ренти протягом певного строку (наприклад, 10 років). Пожиттєва рента не могла бути викупленою аж до смерті кредитора. Така рента могла виникнути не тільки на підставі договору, але й за судовим рішенням (наприклад, у випадку заподіяння каліцтва) [2, с. 695].

У Франції цей правовий звичай зародився в епоху середньовіччя як феодална рента на землю, яка сплачувалася селянами в розмірі 20–25% урожаю за право користування землею феодала [9, с. 71]. Після революції 1789 р. рента набула поширеності серед міщанства, а особливо серед населення Парижу. Вона дозволяла легально отримувати нетрудові доходи насамперед з об'єктів нерухомості. Внаслідок цього формувалася окрема суспільна група, що отримала назву рантьє, – люди, які не працювали, а жили за рахунок доходів із ренти. Неодноразово ця суспільна група піддавалася критиці з боку тогочасних громадських діячів і мислителів. Так, її критикував у праці «Монографія про рантьє» О. де Бальзак [10].

Бастард. У дореволюційній Франції позашлюбні діти поділялися на дві категорії: позашлюбні діти шляхетських родин і нешляхетських родин. Позашлюбні в нешляхетських родинах не мали прав на спадкування майна своїх батьків. Натомість бастарди (позашлюбні діти шляхетських і королівських родин) попри своє сумнівне походження користувалися відповідними шляхетськими привілеями та наділялися майновими правами на спадщину, хоч і обмеженими. Вони навіть спадкували герб шляхетського роду свого батька, хоч і з перехресною чорною смугою [8, с. 352].

Майорат. Цей звичаєво-правовий принцип спадкового права полягав у наданні старшому синові переваги в процедурі спадкування. У середньовічній Франції існували три види майорату: сеньйорат (коли нерухомість переходила у власність

старшому в роді); власне майорат (спадкоємцем усього нерухомого майна ставав старший син); примогенітура (єдиним спадкоємцем усього майна вважався старший син, а в разі його смерті – його старший син). Причиною виникнення цього правового звичаю було запобігання розроблення феодальних володінь, оскільки це могло поставити під загрозу весь тогочасний устрій суспільства [11, с. 553]. Звичаєво-правовий принцип майорату протягом століть визначав процедуру престолонаслідування у Франції. Право майорату поширювалося на всі аристократичні титули та великі володіння (герцогства, графства тощо), однак спадкодавець мав можливість передати в спадок молодшим синам-спадкоємцям менші частки рухомого та нерухомого майна. Стосовно дрібних ленних володінь право майорату не було обов'язковим, тому батько за своїм бажанням мав право розподілити між своїми синами порівно всю спадщину [4, с. 133].

Формар'яж. Французьке звичаєве право передбачало, що селяни (серви), підпорядковані різним панам, мали можливість одружуватися за умови, що на це дав згоду той феодал, який внаслідок цього шлюбу втрачав серва. Формар'яж полягав у тому, що селянин, який мав намір одружитися та стати зятем у володінні іншого пана, повинен був отримати згоду від свого феодала, сплативши відповідну майнову компенсацію. Коли ж дівчина йшла за невістку в село іншого пана, її батько повинен був виплатити сеньйору відповідну компенсацію, що мала назву «кюпаж» [8, с. 361].

Подібні компенсаційні виплати відомі звичаєвому праву багатьох народів, у тому числі й українському. Зокрема, ще з давньоруських часів існував правовий звичай «весільної куниці», що полягав у сплаті власнику села грошової компенсації за перехід у зв'язку з укладенням шлюбу його підданої в село, яке йому не належало [12, с. 252]. Цей звичай зберігся на українських землях аж розпаду Речі Посполитої, забезпечуючи перехід селянок з-під однієї юрисдикції до іншої та частково покриваючи можливі втрати феодала в обсягах робочої сили.

Дуель як правовий звичай полягала в збройному поєдинку між двома особами за викликом однієї з них на заздалегідь визначених умовах. Він міг відбуватися із застосуванням різних видів зброї (шпаг, мечів, пістолетів тощо), проте за умови, що така зброя була в обох дуелянтів. У найбільш давні часи дуель могла бути способом вирішення міжнародного конфлікту (наприклад, битва між Давидом і Голіафом). У Франції періоду середньовіччя дуель використовувалася як засіб захисту ображеної дворянської честі чи як спосіб вирішення судового спору (судовий поєдинок) [13, с. 311]. Проведення дуелі супроводжувалося певними умовами. Насамперед вона обов'язково відбувалася при свідках (секундантах), які спостерігали за дотриманням дуелянтами правил поєдинку. Тільки за таких умов переможець дуелі міг уникнути кримінальної відповідальності за вбивство чи поранення супротивника.

У §1148 гл. 39 кутюмів Бовезі дуель було віднесено до числа доказів у судовій справі. Такий доказ вважався неприпустимим тільки в спорах, що виникали з поруки. При цьому Ф. де Бомануар помістив у згаданому параграфі застереження, що цим доказом не варто зловживати, оскільки він найбільш небезпечний серед усієї доказової системи [14]. Таким чином, дуель була санкціонована як судовий

доказ, а її переможець вважався правим у певній судовій справі. З XVI ст. правовий звичай дуелі, який нерідко призводив до смерті французьких дворян, держава почала забороняти королівськими едиктами 1579 р., 1679 р. [13, с. 311] та іншими, проте він був ще доволі популярним навіть у XIX ст., хоч і нелегальним.

Таким чином, звичаєве право Франції пройшло складний шлях розвитку від часу давніх галлів і аж до сучасності, набуваючи на різних історичних етапах певних особливостей, що визначалися тогочасними суспільними умовами та потребами. Розрізненість французьких земель спричиняла значні відмінності їх звичаєвого права, а кутюми асоціювалися саме з поняттям місцевого, а не загальнодержавного права. Історична уніфікація французьких правових звичаїв відповідала національній уніфікації французького народу та становленню централізованої французької держави. Хоча нині правовий звичай відіграє другорядну роль у правовій системі Франції, це джерело права мало величезне значення для її становлення та розвитку в минулому, а також наклало певний світоглядний відбиток на її законодавство.

Література

1. Дахно І. Країни світу : [енциклопедичний довідник] / І. Дахно, С. Тимофієв. – К. : МАПА, 2011. – 608 с.
2. Захватаєв В. Кодекс Наполеона / В. Захватаєв. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 800 с.
3. Лучицкий И. История средних вѣков. Университетскія чтенія профессора Н.А. Осокина / И. Лучицкий. – К., 1889. – 38 с.
4. Історія держави і права зарубіжних країн (середні віки та ранній новий час) / за ред Б. Тищика. – Львів : Світ, 2006. – 696 с.
5. Хома Н. Історія держави і права зарубіжних країн / Н. Хома. – Львів : Новий Світ, 2012. – 480 с.
6. Sójka-Zielinska K. Kodeks Napoleona. Historia i wspolczesność / K. Sójka-Zielinska. – Warszawa : Lexis Nexis, 2008. – 585 s.
7. Яновский А. Регенство / А. Яновский // Энциклопедическій словарь : / ред. Ф. Брокгаузъ, И. Ефронъ. СПб., 1899 – . – Т. XXVI : Рабочая книжка Роза ди-Тиволи; под. ред. К. Арсеньева, Ф. Петрушевскаго. – 1899. – 673 с.
8. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття) / В. Ададуров. – Львів : УКУ, 2002. – 412 с.
9. Економічна історія України і світу / за ред. Б. Лановика. – К. : Вікар, 2006. – 495 с.
10. Бальзак О. Монографія о рантьє / О. де Бальзак // Собрание сочинений : в 24 т. – М. : Правда, 1960 – . – Т. 23. – 1960. – 426 с.
11. Зайцев Л. Майорат / Л. Зайцев // Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001 – . – Т. 3 : К-М: – 2001: – 553 с.
12. Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV – XIX ст. / Ю. Гошко. – Львів : Ін-т народозн. НАН України, 1999. – 336 с.
13. Маноха О. Дуель / О. Маноха // Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1999 – . – Т. 2. Д.-й – 1999 : 311 с.
14. Бомануар Ф. Кутюмы Бовези / Ф. де Бомануар [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/France/XIII/1280-1300/Kutyymi_Bovezi/text.htm.

Анотація

Бедрій М. М. Французьке звичаєве право: деякі історико-правові аспекти. – Стаття.

Стаття присвячена деяким історико-правовим аспектам французького звичаєвого права, у тому числі аналізу окремих правових звичаїв Франції, що були чинними на певних етапах її історії (регентство, омаж, рента, бастард, майорат і дуель).

Ключові слова: правовий звичай, Франція, кутюми, рента, дуель.

Аннотація

Бедрий М. М. Французское обычное право: некоторые историко-правовые аспекты. – Статья.

Статья посвящена некоторым историко-правовым аспектам французского обычного права, в том числе анализу отдельных правовых обычаев Франции, которые действовали на определенных этапах ее истории (регентство, оммаж, рента, бастард, майорат и дуэль).

Ключевые слова: правовой обычай, Франция, кутюмы, рента, дуэль.

Summary

Bedriy M. M. French customary law: some historic-legal aspects. – Article.

This article is devoted to some historic-legal aspects of French customary law, including the analysis of certain legal customs of France, which were in force at certain stages of its history (regency, homage, rent, bastard, majorat and duel).

Key words: legal custom, France, coutume, rent, duel.

УДК 340.342

Л. О. Корчевна

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЄДНОСТІ ЗАХІДНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Відмінності між країнами романо-германської та англо-американської правових сімей, такі як преюдиціальний спосіб мислення, традиційно двоїста структура права, відсутність поділу на приватне та публічне право, пріоритет норм процесуального права перед нормами матеріального права, судові процедури (техніка відмінностей і техніка виключення), зв'язок правової норми з казуїстикою, позбавлені принципового значення. Єдність обох правових сімей обумовлена спільними цінностями західної цивілізації, насамперед свободою, власністю та справедливістю. Саме вказані цінності мають пріоритетне значення для побудови України як демократичної, правової держави, що зумовлює особливу актуальність їх вивчення в умовах різних юрисдикцій права.

У зв'язку із цим проаналізовано класичні теорії справедливості (Арістотель, Фома Аквінський) та її найновіші інтерпретації (Д. Ролс, Р. Нозік, М. Новак). У роботі також використовуються наукові розробки таких відомих авторів, як Р. Давид, Ж.-Л. Бержель, І. Бентам та інші.

Виклад основного матеріалу. В Англії, як і у Франції, за всієї різниці шляхів формування права завжди існувала одна й та ж концепція основи права: право – це насамперед розум. Таку концепцію було відкинуто на континенті в ХІХ столітті з торжеством доктрини правового позитивізму, коли поєднали в одне поняття «право» та «закон». Однак нині спостерігається тенденція до її відновлення. В Англії ця концепція зберігається, оскільки там право вважається творінням розуму, його відрізняють від закону [1, с. 333].

Нам видається природним додавати до слова «право» національний епітет (французьке право, бельгійське право тощо). Багато хто має сумнів, чи існує право взагалі. Думка, що право – це розум, викликає в англійців відповідно до традиції деяке відчуття наднаціональності або навіть позанаціональності права. Термін «загальне право» вживається зазвичай без національного епітету. У загальному